

МИЛИЦА РАДОВИЋ - ТЕШИЋ (Београд)

ИМЕНИЧКА ОБРАЗОВАЊА С ПРЕФИКСОМ ПА- У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Кад у стиховима српског песника Ивана В. Лалића: "Па знам да сањаш, знам и какав сан је, / Да ли *ѓаслика* врта или мора" одн. "Паслика раја? Можда твоје лице, / Ти *нерођена*" (из књиге *Писмо*, Београд, 1992) именица *ѓаслика* са могућим значењем "нека друга, рђава или лажна слика има особине тзв. "оживљеног" архаизма, или кад у стиху једног нешто млађег српског песника "А ко је млео, / нека дослуша, када почине, / Сvirку брашнену, макар *ѓазвуке* / млива" (Милосав Тешић, из књиге *Благо Божије*, Београд, 1993), именица *ѓазвук* са значењем "други, пратећи звук" осавремењава се у контексту других стилски необележених стандардних речи - онда је чињеница да општесловенски префикс *ѓа-* у савременом српском језику живи и данас, траје бар у језику појединих стилова и да његова употреба код помнутих српских писаца није случајна. Видећемо касније и зашто.

2. О дијахроном аспекту развоја префикса *ѓа-* исцрпно је писао Вјеслав Бориш у познатој студији *Prefiksacija imienna w jezykach slowi-anskich*¹, али и у чланку *Praslowianskie prefiksy imienne, pa-, pra-, so-, o-w jezyku serbsko-chorwackim*². Аутор је располагао грађом датом у нашим граматицама, терминологијама и речницима и то више хрватским него српским. Пошто је у поменутим његовим радовима исцрпно дато стање овог префикса у осталим словенским језицима, ми ћемо се у овом раду осврнути претежно на синхрони аспект именица са овим

¹ W. Boris, *Prefiksacija imenna w jezykach slowi-anskich*, Wroclaw - Warszawa - Krakow - Gdansk, 1975, odeljak na str. 13-67.

² W. Boris, *Praslowianskie prefiksy imienne pa-, pra-, so-, o-w jezyka serbsko-chorwackim*, Rocznik slawistyyczny XXXIV, sz. I, 1973, 69-81.

префиксом у српском језику. Да не би присуство прасловенског префикса *īa-* у нашем језику било маргинализовано и поједине именице старе творбе (по обичају) препуштене другима, утврдићемо њихово присуство на нашој територији, јер сматрамо да немамо право да се олако одричемо ни једне своје речи нити да је поклањамо другим варијантама или језицима.

3. Творба именица са префиксом *īa-* у српском као и у другим словенским језицима ограниченог је обима. Познато је да по свом пореклу именички (и придевски) префикс *īa-* представља превој према предлогу *īo-*, односно одговара глаголском префиксу *īo-* и не долази у самосталној употреби као предлог. Према томе, *īa-* иде у групу префикса са *īra-*, *īre-* и *īro-*, који се такође не јављају самостално. Ако се *īa-* нађе у глаголским речима (нпр.: *īабирчиїи*, *īазакуїиїи*, *īаљеїи-ковайїи*) по правилу је реч о глаголима насталим према именицама: *īабирак*, *īазакуї*, *īаљеїац*. Ређи су изузеци типа *īаїворийїи*³: *їворийїи*, али ова реч је књишка, новијег настанка и чешће се јавља у негираној форми трпног придева: *нейаїворен*.

Досадашње граматике бившег заједничког језика (српскохрватског) - више хрватске него српске - илустровале су ову творбу мањим бројем примера. Тако се у граматичи Б-Х-Ж⁴ наводи чак девет твореница; уз прилично непрецизно и нетачно одређивање значења да префикс *īa-* значи: "опет, поново" и примери: *īабирак*, *īаљеїац*, *īалу-чак*, *īаїерје*, *їарожје*, *їароичић*, *їаројак*, *їавечера*, *їаведрина*. Маретић такође каже да је функција "Приједлогу *īa-* да сложеници да значење: нешто друкчије, нешто горе, него што именица која је у сложеници значи; тако је паројак: рој од првога роја, павечера: "кад се послије вечере опет једе", паведрина, кад је небо све облачно, па се гдјешто проведри"⁵. У граматичи М. Стевановића⁶ не региструју се ове именице. У Приручној граматичи⁷ само код префиксалне творбе *īa-* долази у значењску скупину "именица са споредним значењем, заједно с префиксом *нуз-*". Наводи се шест именица: *īајека*, *īакуїїњак*, *īалисїи*, *їанозица*, *їавјенчић*, *їазвук*. Не наводе се, међутим, именице префиксално-суфиксалне творбе. Најкомплетнију лексичко-семантичку дефиницију префикса *īa-* дао је РМС, гдје се каже: "предметак у именичким и придевским сложеницама који казује да је оно што други део сложенице значи нешто друго, друкчије, лошије, споредно, да је

³ РЈА наводи и глагол *їачинийи* (у значењу 'кривотворити') за који је у Р.МС дата потврда из Бенешиневог Хрватско-пољског рјечника, а у РЈА и из Шулеховог Рјечника знанственог називља.

⁴ И. Брабец, М. Храсте, С. Живковић, *Грамаїица хрвайїскосїрїскоїа језика*, Школска књига, Загреб (6. издање), 1965.

⁵ Т. Маретић, *Грамаїика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1931.

подражавање имитација нечега; да није изворно, првобитно, право: *īа-бирак, īа-ројак, īа-вечера, īа-слика, īа-чисї, īа-їворина*."

У Творби ријечи С. Бабића⁸ каже се да *īа-* даје значење сложеници "друго, слабије, лошије и неправо" и примери: *īабоџ, īа-родийшељ, īа-ужина, īа-ведрина*... Истиче се још да су чешће сложенице у појединим струкама, најчешће у ботаници и зоологији: *īа-чешїворина, īа-ја-сен, īа-куїњак, īа-лисї, īа-мекушац, īа-наслєдник, īа-ноџа, īа-їрсї, īа-слика, īа-закуї, īа-звук*...

4. Именице које су као одреднице ушле у РМС имају премало употребних потврда да би се стекао потпун увид у право стање њихове распрострањености. Осим тога, потврде су већим делом из хрватских аутора и из терминологија насталих у XIX веку па су честа калкирана образовања (највише у Шулековом Рјечнику знанственог називља), нпр.: *īа-лисї* (нем. Afterblatt), *īа-мољац* (нем. Aftermotte), *īа-луз* (нем. Afterlauge). Калкови су и именице *īа-јемац* (нем. Afterburge) и *пана-слєдник* (нем. Aftererbe) из речника Ђ. Поповића које имају значење "неправи, лажни"⁹. Тек ће, верујемо, РСАНУ моћи дати праву слику стварног стања за сваку појединачну реч, што ће послужити за извођење нових и прецизнијих закључака. У овом раду је кориштена грађа РСАНУ обogaђена и неким додатним допунама.

5. Кад је реч о творбеној структури - све именице са префиксом *īа-* срећу се у два начина творбе. Први, префиксално-суфиксални: преф. *īа-* + основа + суфикс при чему основа може бити именичка (нпр. *īа-лучак*) или глаголска (нпр. *īа-виїак, īа-влака*) и други, префиксални начин: преф. *īа-* + именица (нпр. *ведрина - īа-ведрина, закуїац - īа-закуїац*). У првом начину творбе срећу се углавном прасловенски деривати мање-више познати и у другим словенским језицима (*īа-ројак, īа-їока*) или дијалектизми (нпр. у зап. Србији: *īа-рубица/īа-рубак* "споредна мала њива или шумица одвојена стазом, путем и сл. од главне њиве или шуме"). Нека од ових образовања су изгубила мотивисаност или су на граници мотивисаности: *īа-сїорак, īа-луба, īа-їерје, īа-їока*.

6. Прецизнијом анализом лексичко и творбено значење ових образовања у оба начина творбе могло би се представити у неколико семантичких нијанси које овај префикс уноси везујући се за различите лексичке основе.

а) Просторна близина, скрајнутост: *īа-лучак* ("мала ливада крај воде"; у РМС је дат и Кочићев пример: Колибица... и један *īа-лучак*

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1964.

⁷ *Приручна грамаїика хрватскога књижевног језика* (израдила група аутора), Загреб, 1979.

⁸ С. Бабић, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб, 1986.

⁹ Такви калкови су се у 19. в. појавили у чешком. Уп. В. Бориш, *о.с.*, стр. 78/79.

зиратне земље), *Палучак* (миркотопоним у Србији), *џарубак/џарубица* (споредна, мала њива)¹⁰, *џаведрина* ("ведро небо прошарано местимично беличастим облацима"). Ова реч је у нормалној употреби.

б) Временски след, оно што временски долази иза, после, што следи иза нечега, што се поново јавља: *џавечера* ("мала закуска после вечере, Вук, Рј.), *џаужина* ("мала ужина, закуска"), *џазакуџи* ("поновни закуп, закуп са трећом особом"), *џазакуџац* ("накнадни купац") и пример из Политике 11.3.1986: измена одлуке о распореду пословних просторија по којој су "*џазакуџици*" (други, накнадни корисник радње) обавезни да се иселе у тренутку кад то учини главни газда одласком у пензију.

в) Сличност, идентичност са нечим/неким, замена за некога "*џародиџељ*" ("очух, маћеха), *џасвекрва* (Црна Гора). У неким словенским језицима, преф. *џа-* се јавља место нашег *џо-*. Нпр. у мак. *џасинок*; рус. *џосинок*.

г) Оно што је споредно, лошије, закржљало, мало, придодато ономе што је означено именицом у мотивационој основи: *џавенчић* (бот. "споредни венчић неких цветова"), *џагљодњаџи* (пл. "закржљали зуби"), *џакуџњаџи/џакуџњак* (пл. зуби умњаџи), *џалисти* (Шулек, "неправилан лист"), *џаножиџа* ("ножиџа која у рака накнадно израсте уместо откинуте ноге"), *џаноџа* (У РМС се дају два значења: "закржљала нога, патрљак" и "посебан, одвојен крај реке, зуба и сл." Имамо и пример из Куленовића: Просијеџају једну камену *џаноџу* брда којим се оно диџући се под небо као одбочило између двије воде (Књ. новине 1948, 23/3), *џароџак* ("мали рог на рогу јелена" и "мали шиљак на вилама"), *џароџак* ("рој који се одваја од првог роја"), *џабирак*, *џаџока*, *џакуџина* ("отпадак од конопље").

д) Глаголском значењу префикса *џо-* "да се нешто пружа, простира преко нечега, по нечему" одговара творбена семантика следећих имениџа: *џавезина*, *џавеџина*, *џавиџи*, *џавиџиак*, *џавиџињак*, *џавлака* (дијал. *џовлака*), *џаврџина*. У основи ових имениџа су глаголи.

џ) Мење регуларни због застарелости су данас и називи биљака и животиња који изгледом или другим особинама подсеђају на познатију сродну биљку или животињу која је именована именицом у основи: *џаџусениџа* ("ларва"), *џаџасен* ("кисело дрво слично јасену" и "врста јасена") за коју Панчић каже да је употребљавају Чеси и Хрвати, али смо ову реч у грађи РСАНУ нашли и код Змаја, В. Петровића, а у дијалектима ју је забележио Симо Симић у горњој Далмацији али недавно и Д. Ђупић у Загарчу, *џазвонџе* (бот. "врста биљке сличне звонџету", *џамрав* (зоол. у Вук, Рј.: "црв који се у оваџа и коза налази у рогу"), *џаива* (бот. "врста иве"), *џамалина* (бот. "дивљи жбун плода

¹⁰ В. у руском: *џаозорбе* (место близу језера).

сличног малини", Љештанско, Србија) *чем̄преси* (бот. "род дрвета из породице чемпреса").

и) Значење други, друкчији, неправи имају именице *īамрак*, *īа-слика*, *īасунце*, *īалик*. У Вуковом Рјечнику забележене су *īамрак* и *īалик*.

ј) Значењски се може издвојити и именица *īаīерје* ("меко, нежно перје") и *īаīерак* ("мека длачица на телу животиња").

Именице старије творбе као *īаīерје*, *īаīока*, *īабирак* имају и изведенице глаголске или придевске: *īаīерјасī*, *īаīочийīи*, *īабирчар*, *īабирчење*, *īабирчийīи*.

У закључку бисмо могли истаћи да су именице са преф. *īa-* у савременом српском непродуктивне, ограничене на утврђен број лексичких случајева. Кад је реч о књижевном језику, њихова употреба поприма архаична стилска обележја. Више су се задржале у дијалектима. Именице које су опстале, рекли бисмо по инерцији, у терминологијама (ботаничкој и зоолошкој), настале калкирањем, задржавају се и даље у њима до данас. У сваком случају, будуће граматике српског језика не би смеле у својим илустрацијама да превиђају творбу са овим прасловенским префиксом. Не бар због повремених употреба и у језику лепе књижевности.

Milica Radović - Tešić

FORMATION OF NOUNS WITH PREFIX *PA* - IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

Formation of the nouns with prefix *pa* - in the Serbian Language was analyzed in this text, where primarily the synchronic aspect is taken into consideration. By a careful analysis the lexical and formation meaning of observed nouns was presented in several semantic nuances brought in by this prefix which connects to various lexical stems. The datum on revival of nouns with prefix *pa-* in poems of some contemporary Serbian poets is also given.

